

‘Na het Jappenkamp was het: niet over praten, dan vergeet je het’



Simon Kuper

In het kort

Overlevenden herdachten 80 jaar bevrijding van kamp Tjideng in Arnhem.

Getuigenissen onthullen de blijvende impact van kamptrauma's op levens.

Teruggekeerde Nederlanders werden geconfronteerd met discriminatie en afwijzing.

Interneringskamp Tjideng op Java was de hel op aarde. Nederlandse vrouwen en kinderen – onder wie schrijver Jeroen Brouwers – zaten er, maar ook de moeder van de voormalige Britse vicepremier Nick Clegg. Tachtig jaar na de bevrijding kwamen overlevenden samen in Arnhem, om te vertellen over de onmenselijke behandeling door de Japanners.



Gonne Doorman-van den Wall Bake in haar woning in Chaam Foto: Kiki Groot voor het FD

‘Gaza’, mompelt een vrouw. Wat op het scherm wordt vertoond, lijkt inderdaad op een hedendaags vluchtelingenkamp. Vermagerde blonde kinderen met emmers in de rij voor water. Een jongen poseert voor de camera, zijn benen geheel bedekt met bandages. Hordes Nederlanders bivakkeren opeen gepropt in vervallen huisjes. Onder de Indische zon koken moeders in potten.

Het is bizar om Nederlanders in zulke misère te zien. Voor Japanners, Indonesiërs en voor henzelf moet dit als de omgekeerde wereld hebben gevoeld, met de blanke kolonialisten plotseling onderaan.

De beelden zijn opgenomen na de bevrijding van het Tjidengkamp, in een buitenwijk van Batavia (nu Jakarta) in Nederlands-Indië. Die bevrijding vond later plaats dan de capitulatie van Japan op 15 augustus 1945, want die dag vertelden de Japanse bewakers het nieuws nog niet aan hun Nederlandse gevangenen.

Vervormde levens

De tachtigste reünie van het Tjidengkamp vindt op deze meidag plaats op een passende plek: de Kumpulan (Moluks-Maleis voor ‘samenkomst’) in Bronbeek, een verzorgingshuis voor oud-militairen in Arnhem. Bronbeek herbergde veel veteranen van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger, en de Kumpulan is in Indonesische stijl ingericht.

Er zijn vandaag 250 reünisten aanwezig, inclusief zo'n vijftig overlevenden van Tjideng, de laatste van de meer dan 10.000 kampbewoners in 1945. Als kinderen omringd door ziekte en dood zullen ze niet hebben vermoed dat ze hier tachtig jaar later zouden staan, in het burgerlijke comfort van het 21-eeuwse Nederland, omringd door hun kinderen en kleinkinderen.

Hoe kijken de overlevenden terug? Hoe diep zit Tjideng in hen, en hoe heeft het de levens van hun nakomelingen vervormd?

Billetjes dichtgeplakt

Nadat de Japanners in 1942 Nederlands-Indië hadden veroverd, transformeerden ze de woonhuizen van Tjideng tot een interneringskamp voor Nederlandse vrouwen en kinderen. Onder hen de latere schrijvers Tonke Dragt (geboren in 1930) en Jeroen Brouwers (1940, zie kader). Mannen en jongens ouder dan een jaar of tien zaten in andere kampen. Zeker vanaf 1944 werd Tjideng 'het meest beruchte en overvolle kamp', schreef Elly Campioni-Soeters (1907-1985) in haar oorlogsherinneringen *Kamphoofd tegen wil en dank*. 'Ze gingen bij bosjes dood, doch er kwamen er steeds meer van heel Java binnen.'

'Uithongering was de bedoeling', vertelt de 91-jarige Lidy Movig-Schrijnen, de eerste spreker op de reünie. 'Doodgaan werd normaal. Naast mij lag een baby'tje waarvan de biljetjes waren dichtgeplakt om uitdroging door diarree te voorkomen. Het heeft niet geholpen.' Lijken belandden in massagraven.

Movig heeft glamourfoto's meegenomen van haar moeder, een danseres die in Tjideng omkwam. Zonder uiterlijke emotie vertelt ze: 'Het was een onwerkelijke situatie. Moeder werd het kamp uitgebracht. We weten niet hoe, wat, of waar ze begraven is.'



Lidy Movig-Schrijnen in haar woning in Ottersum Foto: Kiki Groot voor het FD

‘Buig!’

Daarna betreden drie dames samen het podium: de zusters Hermance Clegg-van den Wall Bake en Gonne Doorman-van den Wall Bake, met hun ‘kampzusje’ Babette van Randwijck. De laatste vertelt over hun gezamenlijke leven ‘in een ruimte van drie bij zeven meter met negen mensen’, plus wandluizen en muskieten.

Van Randwijck deelde een eenpersoonsbed met haar moeder, totdat deze met hongeroedeem in het ziekenhuis belandde. ‘Ik was zes jaar, enig kind. Want mijn broer was in het jongenskamp, en vader was in het mannenkamp. Als ik erg verdrietig was, kroop ik in een kast. Maar het was onwaarschijnlijk hoe lief mevrouw Van den Wall Bake me heeft opgevangen. Ze heeft gezorgd dat ik geen traumatische herinneringen heb aan kamp Tjideng.’

Dagelijks moest het hele kamp soms urenlang in de brandende zon staan, buigend voor de Japanners. Zittend in haar stoel speelt Van Randwijck de scene na, de Japanse bevelen nog steeds op haar tong: ‘Ki wo tsuke!’ [‘In de houding!’] ‘Keirei!’ [‘Buig!’]

Ze vertelt over de kampcommandant, kapitein Kenichi Sone. ‘Hij leed aan maanziekte. Vooral bij volle maan kon hij behoorlijk tekeergaan. Geen indrukwekkende man, hij had bij de militairen geen echt hoge functie, maar hij was toch maar hoofd van Tjideng geworden. Sone is na de oorlog vanwege zijn wreedheid geëxecuteerd door ophanging.’

Kamphumor

Dit jaar is het thema van de reünie 'de moeder'. 'De meeste kinderen in Tjideng hebben hun leven te danken aan onze moeders', zegt Hermance Clegg, aanwezig met haar Britse man en hun kinderen, onder wie de voormalige Britse vicepremier en ex-communicatiebaas van Facebook Nick Clegg.

Zij herinnert zich 'de humor' in Tjideng. 'Er werd zelfs hartelijk gelachen toen een van de moeders in onze kamer zo vermagerd was dat ze haar verloren zeepje terugvond in de holte van de hals.' Haar zus Gonne toont de zaal twee receptenboekjes die hun moeder in Tjideng bij zich had. Er was een wachtlijst om ze te mogen lezen, want in het kamp werd onafgebroken over eten gefantaseerd.

Hermance: 'Ze gaf ons les op bed, Engelse les met het boekje *Alice in Wonderland*. Voor de sommen had ze iemand gevonden die les kon geven tegen betaling van een stuk brood, wat één centimeter dik moest zijn. Dat is wel een teken dat ze hoop had op een toekomst zonder oorlog. Anders zou ze nooit eten hebben weggegeven. Er waren ook moeders die geestelijk gestoord werden. We hadden een buurjongetje dat met zijn hoofd onder water werd geduwd als hij iets had gedaan wat niet mocht.'

Vaak braken er fysieke gevechten tussen vrouwen uit, vooral over eten, schreef toenmalige Tjidenger Clara Olink Kelly in haar Engelstalige memoir, *The Flamboya Tree*.



Hermance Clegg-van den Wall Bake in haar woning in Naarden-Vesting Foto: Kiki Groot voor het FD

Postduif in de soep

Na de getuigenissen vanaf het podium, staan mensen in de zaal beurtelings op om hun verhaal te doen. Een vrouw zegt: 'Er waren leuke dingen. Ik heb op het grasveld altijd muizen, ratten en slakken gevonden. Die gooiden we in een ijzeren emmer. Maar hoe meer beesten erin kwamen, hoe makkelijker dat deksel omhoog ging. Eerst legden we daar stenen op. Uiteindelijk ben ik erop gaan zitten. We hebben de dieren allemaal lekker doodgemaakt en toen hebben we ze opgegeten.'

Een jongere vrouw toont de Bijbel van haar oma, die kampdominee was in Tjideng. Een 88-jarige man vertelt in tranen dat zijn moeder zijn postduif in de soep wilde verwerken. Hij kon de gedachte niet verdragen. 'Ik heb hem vrijgelaten, hij is nog een keer teruggekomen, en toen is hij verdwenen. Dat is mijn verhaal.' De reünisten applaudisseren.

Een vrouw vertelt hoe Sone een aantal vrouwen voor straf liet kaalscheren. 'Toen de kale dames terugkwamen, heeft mijn moeder haar haar geknipt en iedere dame die een hoofddoekje omdeed, kreeg een lokje van mijn moeders haar in dat hoofddoekje geplant. Ze is op 15 augustus aan de hongerodeem overleden, dus ik heb die dag een dubbele herdenking, dank u wel.'

Na capitulatie wéér bedreigd

Pas een poos na die 15de augustus gaf de kampleiding toe dat Japan was gecapituleerd. Ook daarna bleven de Nederlanders opgesloten, nu om ze te beschermen tegen Indonesische onafhankelijkheidsstrijders. Hermance Clegg: 'Na de capitulatie zijn we met een trein naar Bandung gegaan, naar het kamp Tjihapit. Dat was voor onze eigen veiligheid. De trein werd overvallen door gewapende Indonesische vrijheidsstrijders. De trein stond uren stil in een donkere tunnel. Ik stond bij mijn moeder en ik weet nog dat als ik maar bij haar was, dan voelde ik me veilig. Er was paniek, er werd geschoten, maar zij bleef rustig staan. Er waren natuurlijk ook moeders die het niet hebben gehaald.'

Eindelijk bereikten de overlevenden per schip Nederland, een land dat de meeste kinderen nog nooit hadden gezien. Wat waren Cleggs eerste indrukken? 'Heel koud. Weet je wat ik ook zo gek vond? Mannenstemmen. Daar was ik niet aan gewend. Ik was die eerste nacht in Nederland in een kamer alleen, ik had nooit alleen geslapen, ik heb de hele nacht gehuild.' Het duurde jaren voordat haar gezondheid herstelde.

Veel moeders hadden zich tot taak gesteld om hun kinderen levend door de oorlog te slepen. Daarna stortten sommigen uiteindelijk in. Clegg zegt: 'Mijn moeder had absoluut een depressie, ze kon niet lachen.'

'Tuig uit Indonesië'

Het hielp niet dat terugkeerders in Nederland met vreemdelingenhaat werden geconfronteerd. De moederloze Movig belandde met haar zusjes in een kostschool, 'waar meisjes ons vreselijk pestten. We waren dat tuig uit Indonesië, en als er wat gestolen was, hadden wij het gedaan.' Maddy Stolk, auteur van de roman *Soedah, laat maar*, over haar Indische familiegeschiedenis, vertelt dat terugkeerders te

horen kregen: 'Ja, maar bij jullie scheen de zon, en de bananen groeiden aan de bomen. Wij hadden het écht zwaar.'

Ook de overheid was onsympathiek. In 1953 schreef de Commissie Werner in een officieel rapport dat meer migratie van Indische Nederlanders naar 'het reeds overbevolkte en met werkloosheid kampend Nederland' ongewenst was. De al overgekomen Nederlanders 'blijken nimmer te zullen assimileren en blijvend tot de behoeftigen, zelfs tot de asociale elementen te moeten worden gerekend'. Dat rapport is nooit officieel herroepen, zegt Stolk. 'Heel merkwaardig als je bedenkt dat de halve Tweede Kamer vol zit met Indo's, van wie een aantal dat onder de pet houdt.'

In die vijandige ambiance liet Stolks moeder 'nooit een letter' los over haar kamptijd. Haar trauma uitte zich in een verzamelstoornis. Stolk: 'Alle etensbakjes werden omgespoeld en bewaard, en alle kranten. We hadden én ratten én muizen, dat vonden ze bij de verdelgingsdienst erg interessant, want dat gebeurde nooit.'

Toen haar moeder alzheimer kreeg, zag Scholk haar kans schoon. 'Dan zat ze in het Maleis kinderliedjes te zingen en zei ik: "Nou mama, vertel eens over het kamp." In één keer zat ze rechtop: "Niet van die rare vragen stellen."'



Vrouwen in kamp Tjideng moesten de traditionele buiging voor de Japanse keizer maken. Foto: Spaarnestad/Nationaal Archief

'Niet over praten'

Cleggs moeder hield na de oorlog contact met andere vrouwen uit Tjideng. Ze gingen zelfs samen op vakantie. Clegg: 'Maar ik geloof niet dat er veel over het kampleven werd gesproken. Niet over praten,

dan vergeet je het, was het motto.'

Dat blijkt uit het levensverhaal van een man in de zaal. Zijn moeder werd ziek in Tjideng. Hij zegt: 'Toen heeft een dame zonder kinderen zich over mij ontfermd. Ik weet er allemaal niks van. Mijn moeder heeft het kamp niet overleefd, mijn vader is getorpedeerd en ik ben in Holland terechtgekomen als wees en heb geen best leven gehad.'

Uiteindelijk ging hij aan het werk, verhuisde naar het buitenland en werd bij terugkomst uit Peru in Son, lid van een badmintonclubje.' Toen hij zich aan de leden voorstelde, herkende een vrouw zijn naam: 'Robbie? Kom je uit het kamp?'

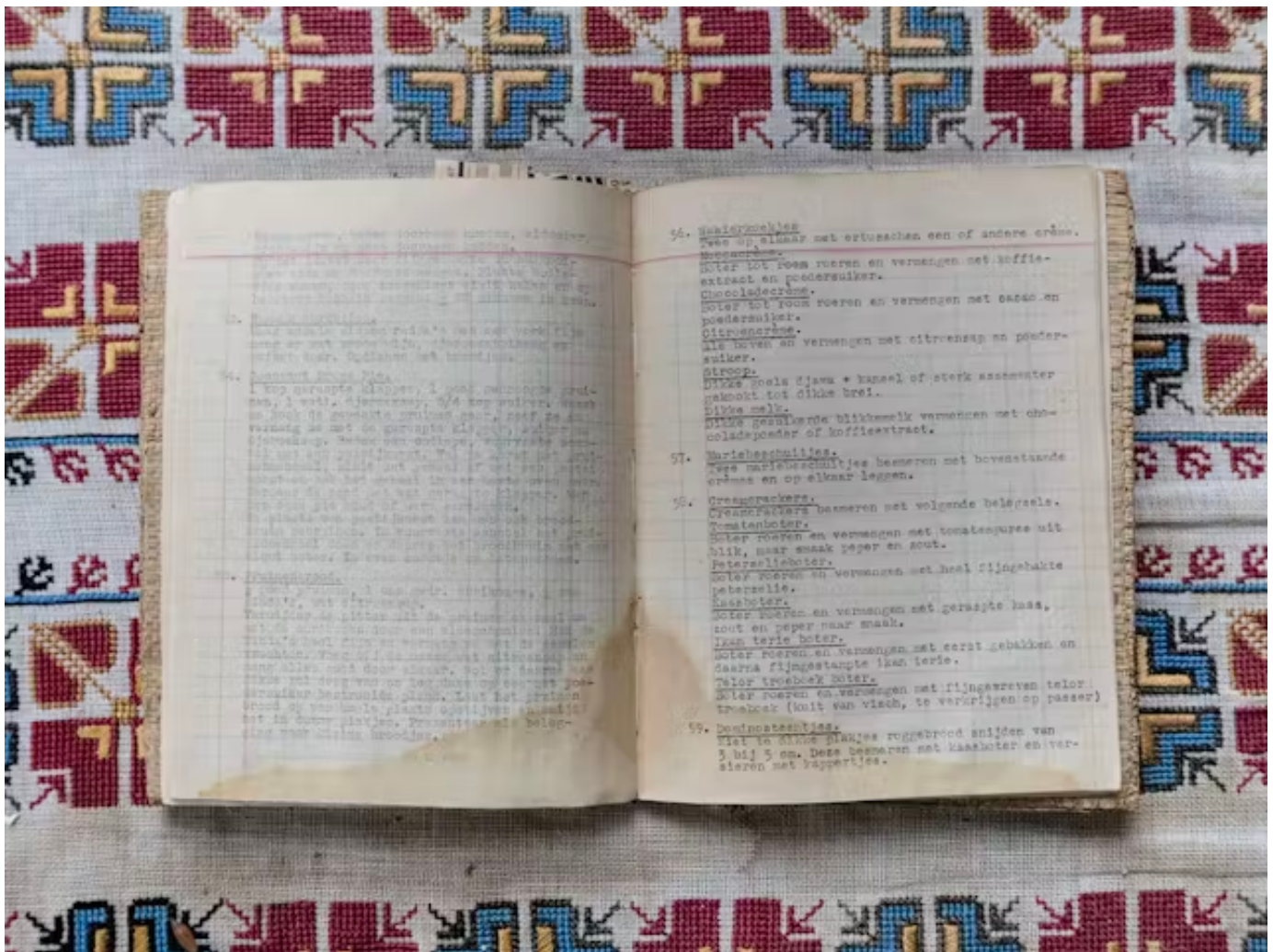
Hij vertelt: 'Dat is de dame die ons leven gered heeft.' De 250 toehoorders uiten een gezamenlijke kreet van emotie. De man vervolgt: 'Alleen, ik heb enorme spijt. Ik was in die tijd - en dat zal voor velen van u gelden - niet met de oorlog bezig. Je zit midden in je carrière, je bent bezig met kinderen, je bent van alles, en je wilt helemaal niks weten van Indië. Dat kwam pas terug toen ik een jaar of zestig was. Maar in die tijd - die dame is natuurlijk overleden - had ik heel veel kunnen vragen. Heb ik nooit gedaan, dus ik weet niets van mijn verleden. Ik ken mijn familie niet, ik weet niets van mijn moeder af, ik weet erg weinig. Da's toch wel heel jammer. Dank u wel.'

Blijvende woede

De oudste zus van Movig, die na de dood van hun moeder de andere zusjes door Tjideng sleepte, kreeg het in vredeestijd zwaar. Na het opvoeden van haar kinderen vluchtte ze naar Schiermonnikoog 'om tot zichzelf te komen'. Daar kreeg ze alzheimer. Movig: 'Na enige tijd bleek een-op-eenhulp niet voldoende, en mede daardoor stierf ze op een tragische manier onder mijn handen.'

Sommige overlevenden reageerden met woede. Een 85-jarige man vertelt over 'een Jap' in het kamp die zijn moeder met een geweer bedreigde. 'Ik ben dat nooit meer vergeten. Ik heb over de hele wereld gevaren, de laatste keer was ik in Bandung in een hotel. Er was een vervelende Jap en die ging met mij de lift in. Hij heeft het geweten, ik heb hem eruit geeld.'

Enkele toehoorders lachen, en eentje applaudisseert. De meeste sprekers proberen het woord 'Jap' echter te vermijden. Een vrouw corrigeert haar 'Jappenkamp' tot 'gevangenenkamp'.



De moeder van Gonne van den Wall Bake-Doorman maakte in het kamp een receptenboekje en een kinderboekje. Foto: Kiki Groot voor het FD

Karel Doorman

Ondanks de pijn is de ambiance vriendelijk. In de lunchpauze wordt er in de rij voor de nasi rames volop gekeuveld. De man van Gonne Doorman-van de Wall Bake, Theo Doorman (uit 1935), vertelt over zijn vader, schout-bij-nacht Karel Doorman, die in 1942 met het vlaggenschip Hr.Ms. De Ruyter ten onder ging en nu op tal van Nederlandse straatnaamborden verder leeft. Theo en zijn moeder bereikten per watervliegtuig het Australische Roebuck Bay, waar een Japans vliegskader hen aanviel. 'Mijn moeder en ik zijn erin geslaagd uit de brandende vliegboot in de brandende zee te springen. In het water heb ik nog een schampschot in mijn dij gekregen.' Vandaag is Doorman hier om zijn vrouw te ondersteunen.

Henk Camping vertelt de verzamelde 'Tjidengfamilie' dat hij na vele jaren aftreedt als reünie-organisator. Hij geeft fouten toe, zoals de keer dat hij een datum voor de reünie prikte die de verjaardag van de Japanse keizer Hirohito bleek te zijn. Dat werd snel omgezet.

Na de lunch poseren de overlevenden voor een groepsfoto. Een paar lopen met rollators, maar over het algemeen lijken het kwieke, vrolijke mensen. De fotograaf telt af: 'Drie, twee, één!' en een van de laatste plaatjes in dit genre wordt geschoten. De kinderen en kleinkinderen kijken toe. Straks leeft Tjideng alleen nog in hen voort.

Kinderen van Tjideng

In kamp Tjideng woonden kinderen die later beroemd zouden worden. Onder hen schrijver **Jeroen Brouwers**. In zijn roman *Bezonken rood* (1981) verwerkte hij zijn herinneringen aan het kamp. Ook kinderboekenschrijver **Tonke Dragt**, Akzo-ceo **Aarnout Loudon**, minister **Ben Bot** en zanger **Boudewijn de Groot** (zijn moeder stierf in het kamp toen hij één jaar oud was) maakten als kind de verschrikkingen van Tjideng mee.
